

Nərmin SADƏDDİNLİ***Bakı Avrasiya Universitetinin doktorantı******E-mail: sadeddinlinermin@gmail.com***

BOZQURD OBRAZININ HAMİ-QORUYUCU FUNKSİYASI

Açar sözlər: *mifologem, qurd, sərkərdə, hamı*

SUMMARY

ALL-PROTECTIVE FUNCTION OF BOZQURD IMAGE

The article examines Bozkurds mythology as a patron saint. Bozqurd has the functions of totem-ancestor, guardian-commander, savior in Turkish epics. By the way, wolf mythology plays the role of both father and creative mother of the generation. In the following article, the wolf plays the role of a male wolf who leads Oguz Khagan, leads the army and leads him to victory. The descent of Oguz into his tent in the light from the sky and his appearance in his eyes sanctifies him. The wolf is one of the main military totems of the Turks. Even today, it is widely believed that the military cry of "hurray" is the wolfs call. Another name for the wolf is "wolf", and it seems possible that the word "hurray" has a phonetic association with the word "wolf".

Key words: *mythologist, wolf, warlord, protector*

РЕЗЮМЕ

ФУНКЦИЯ ПОКРОВИТЕЛЯ ОБРАЗА БОЗКУРТ

В статье исследуется мифология Бозкурда как покровителя. Бозгурд выполняет функции тотема-предка, хранителя-полководца, спасителя в турецких эпосах. Кстати, мифология волков играет роль отца и творческой матери поколения. В следующей статье волк играет роль волка-самца, который ведет Огуз-каган, ведет армию и ведет его к победе. Сошествие Огуза в его шатер в свете неба и появление в его глазах освящает его. Волк - один из главных военных тотемов турок. Даже сегодня широко распространено мнение, что военный крик «ура» - это зов волка. Другое название волка - «волк», и кажется возможным, что слово «ура» имеет фонетическую ассоциацию со словом «волк».

Ключевые слова: *мифолог, волк, военачальник, защитник.*

Problemin qoyuluşu: Müstəqillik dövrü folklorşünaslığının tədqiqat arealı genişləndikcə xalq özünün tarixi kimliyini, yaranışının mifoloji köklərini araşdırmağa başlayır, türklüyünün mifoloji axarına üz tutur. Bozqurd totem obrazının mifoloji düşüncədəki yeri, qürur, qüdrət, cəsərət, qorxmazlıq, hamilikrəmzi kimi öyrənilməsi zərurətə çevrilərək tədqiqatçını bu çətin və şəfərli elmi fəaliyyətə istiqamətləndirir. Bozqurd mifologizmi ümumtürk düşüncə tərzində müasirlik kəsb edərək araşdırılmasını, daha dərin qatlarının incələnməsini qaçılmaz bir elmi vəzifə kimi qarşıya qoyur.

İşin məqsədi: Tədqiqatçının bu çətin mövzuya müraciət etməsində əsas məqsəd folklorun epik düşüncədəki arxetiplik rolunu ifadə edən, qədim türk mifologiyasından Azərbaycan mifologiyasına daxil olan Bozqurdun hamilik funksiyasının qədim türk epik və lirik örnəklərindəki yeri və rolu kontekstində öyrənməkdir.

Qədim türk mifoloji düşüncəsinin genezisində özünə yer almış Bozqurd obrazının bir totem kimi mifik səciyyənlənməsi türk folklor araşdırmaçıların qələmində təhlil obyektinə çevrilmiş, türk tədqiqatçıları Məhərrəm Erginin “Oğuz dastanı” [5], Rəfik Özdəkin “Türkün qızıl kitabı” [12], Yaşar Kalafatın “Türk xalq təfəkküründə qurd” [7], Abdulkadir İnanın “Türk rəvayətlərində bozqurd” [1], Bahəddin Ögəlin “Türk mifologiyası” [3], Necati Gültəpənin “Türk mifologiyası” [6], Azərbaycan alimlərindən Mirəli Seyidovun “Azərbaycan mifik təfəkkürünün qaynaqları” [16], Ramazan Qafarlının “Mifologiya” [9], Füzuli Bayatın “Oğuz epik ənənəsi və “Oğuz Kağan” dastanı” [2], Seyfəddin Rzasoyun “Oğuz mifologiyası” [15] və Fidan Qasımovanın “Türk mifologiyasında mədəni qəhrəman problemi” [10] tədqiqatlarında müxtəlif baxış bucağından özünə yer almışdır.

Qurdun xilaskarlığı onun hamilik funksiyasını ortaya qoyur. “Oğuz Kağan” dastanından oxuyuruq: “Oğuz Kağan dünyaya gəldikdə ayaqları öküz ayağına, beli qurd belinə, çiyinləri samur ağzına, sinəsi ayı sinəsinə bənzəyirdi. Oğuz Kağan toyundan sonra bəyləri və xalqı başına toplayaraq onlara hədiyyə verir və bunları söyləyir:

Alalım yay ilə kalkan
Kurt olsun bizə uran

Daha sona dastanda qurdun hamilik funksiyası daha da qabarıq şəkildə diqqət çəkir: “Urum üzərinə yürüş etməyə hazırlaşan Oğuz Kağan ertəsi günü, gün doğarkən çadırına günəş işığı kimi bir işıq düşdüyünü gördü. Bu işıqdan göy rəngində tükləri və yələyi olan böyük bir erkək qurd çıxdı. Və Oğuz Kağana belə dedi: “Ey Oğuz! Urum üzərinə yürüş etmək niyyətindəsən. Mən də sənə xidmətində sənənlə gəlmək istəyirəm”

Oğuz ordusunu toplayıb yürüş etməyə başlayınca eyni qurdu ordunun qarşısında getdiyini gördü. Ordusuna qurdu izləmələrini tapşırırdı. Qurd dayananda Oğuzun ordusu da dayandı. Ordu yenidən yola düşdü, bir müddət daha irəlilədi. Göy tüklü, göy yələkli erkək qurd yenidən qarşılarında peyda oldu. Göy Qurd Oğuz Kağana dedi ki: “İndi sən əskərlərlə get Oğuz! Xalqı və bəylərini də ardınca apar. Heç narahat olmayın mən qarşınızda gəzib sizə yenə yol göstərəcəm”

Dastanda Oğuzun belinin qurd belinə bənzədilməsində rəmzi deyil, mifoloji mahiyyət kəsb edir. Oğuzun belinin gücü, qurdun belinin gücünü xatırladır. Dastandakı qurd göy tüklü və göy yələklidir. Dastanın qəhrəmanı ilə danışa bilir. Həmçinin qəhrəmana necə hərəkət etməsinin yolunu göstərir. Onu cəsarətləndirir, dayanacağı yerləri Oğuz Kağana göstərir və onu zəfərə doğru aparır [4, s. 45-59].

Ayrı-ayrı türk xalqlarında qurdun hamilik, zəfər rəmzi olması folklorun müxtəlif janrlarında vurğulanır. Özbək laylalarında analar balalarını yuxuya verən zaman onlara qorxmazlıq, dostluq, xeyirxahlıq rəmzi kimi qurdun adını çəkir:

Qurd görsən qorxma
O sənə dostundu
At görsən qorxma
O sənə mindiyindir [7, s. 34].

Türk tədqiqatçısı Numan Kartal da Qurdun türk mədəniyyəti coğrafiyasında laylalarda geniş yer tutduğunu göstərir. Alimin qeydlərinə görə, “Atatürkün içindən çıxdığı Türk cəmiyyəti olan Kocacık Türklərində qurda **taran** deyilir.

Lulli mi lulli
Oolum uyusun lulli
Taran (qurd) gəldi
Lulli mi lulli [8, s. 90].

Türk xalqlarının inanclarında qurdun xilaskarlıq, hamilik funksiyası ilə bağlı maraqlı nümunələr özünü göstərməkdədir. Şərqi Qaradənizdə, Trabzon ətrafında axşam tərəfi fərqli tərzdə ulayan qurdun o gecə ayın tutulacağına xəbər verdiyi inancı vardır.

Necdet Yaşar və Murat Bayatlı yazırlar: “İraq türkmənlərinin nağıllarında qurd, tülkü ilə danışır, onların dilini başa düşür” [11, s.133].

Digər türk araşdırıcısı Tahsin Parlak “Turan dənizindən günümüzdə Aralın sirləri” əsərində göstərir ki, “müqəddəsliyinə etibar edilən bişmiş kərpic üzərində tarixi qurd izlərini nəşr etmişdir. Qurdun izinin mübarəkliyi onun izi ilə gözələ, yaxşıya, doğruya çatacağı inancı ilə izah edilə bilər. İzi izləmək surətiylə genişliyə qovuşulacağına inanılan din liderlərinin olduğu inancı da vardır. Buradan hərəkətlə göy tüklü, göy yələkli qurdun izi inancın xalq inanclarında davam etdiyi söylənməkdədir” [13, s.95].

Yaşar Kalafata görə isə, “yuxuda görünən qurd yaxşı və gözəlin simvoludur. Anadoluda olduğu kimi Azərbaycan və Qazağıstanda da yuxuda qurd şad xəbər olaraq bilinir. Belə yuxular müjdə izi daşıyırlar” [7, s. 32-36].

Rəfiq Özdək “əski türk yazılı abidələri” nə söykənərək özünün “Türkün qızıl kitabı” əsərində qurdun hamilik məsələsinə də toxunmuşdur. Tədqiqatçı yazır: “Tanrı güc verdiyi üçün atam xaqanın qoşunu qurdukt imiş, yağışı qoyuntək imiş” [12, s. 13].

Qurdun hamilik və əzəmət funksiyası tədqiqatçıların qələmində fars şairi Firdövsinin “Şahnamə” əsərinə istinadən qüdrətli türk hökmdarı Alp Ər Tonqa öldürüldükdən sonra onun yaxınlarının ağlaması qurd səsi ilə müqayisə olunmuşdur. Türk tədqiqatçısı Bilgehan Adsız Gökdağ – Kemal Üçüncü özünün “Başlangıçdan Günümüzdə Türk Destanları” adlı əsərində bu münasibətlə yazır: “Bəylər kurtlar kibi ulaşıyorlar, Yakalarını yırtıb, çığlık atıyorlar” [4, s. 90].

Uyğurların “Mənşə” əfsanəsinə görə isə “uyğurların atası göydən enən nurla ağacdən doğulmuşdur”. Bundan başqa “Oğuz Xaqan” dastanında Oğuzun arvadı da göydən nur içində yerə enmişdir. Eyni zamanda mədəni qəhrəman olan boz qurd da işıq içərisində Oğuz yol göstərmək üçün göndərilir [2, s. 125-126].

Qurd türk folklorunun hər sahəsində qarşıya çıxan bir motivdir. Bahəddin Ögəlin qeydlərindən məlumatlanırıq ki, “Göytürklərdə qurd, “tuğ və bayraqların təpəsində yer alma yolu ilə bir dövlət simvolu olmuşdur” [3, s. 115].

Türk xalqlarının bir çox folklor örnəklərində qurd, müxtəlif xüsusiyyətləri ilə təsvir edilmişdir. Bu xüsusiyyətlər sırasında qurdun yolgöstəriciliyi daha diqqət

qət çəkir. Xalq ədəbiyyatı nümunələrinin məzmununa görə qurd qəhrəmanları doğru yerə aparmaqla onların xilaskarına çevrilir. Bahaeddin Ögəl qurdla bağlı qeydlərində “Oğuz kağan” dastanını əsas təhlil obyektini kimi götürərək yazır: “Oğuz kağan” dastanında, Oğuz xana zaman-zaman rəhbərlik edib yol göstərən və Tanrı tərəfinə göndərilən müqəddəs qurddan söz açarkən, həmişə “göy tüklü, göy yələkli” deyimi də işlədilir. Burada qurda “göy” adının verilməsi, onun müqəddəsliyini və Tanrı ilə əlaqəsini göstərməkdən başqa bir məna daşımamalıdır. Sonralar bu göy adı qocalıq və təcrübənin ifadəsi və qarşılığı olaraq işlədilmişdir” [3, s. 134].

Abdülkadir İnan türk rəvayətlərində bozqurd mövzusunun ələ alan məqaləsində qədim romalılarda və ərəblərdə qurdun əfsanəvi bir motiv olmasına baxmayaraq, onun türk milli kulturu olmasını irəli sürür. Həmçinin fin və moğol xalqlarında da qurd motivinə rast gəldiyini göstərir. Bozqurdun yol göstərən bir motiv olduğunu başqırdların miflərində daha çox rast gəlinir. Qədim zamanlarda uzaq şərqin yüksək qarlı dağlarında “Başqurd, Noqay, Qazax, Qırğız” qəbilələri bir atanın övladı olaraq yaşayırdılar. O zamanlar onların Başqurd, Noqay və s. adları yox idi. Bir dəfə bu qəbilələr arasında mübahisə düşdü. Günlərdən bir gün bu qəbilənin rəisi ova getdi. Və qarşısında bir qurd peyda oldu. Rəis bu qurdu izlədi. Qurd onu cənnət kimi meşələri və şalələri olan bir əzəmətli dağ yerinə gətirdi. O zaman qurd birdən-birə yox oldu. Rəis o zaman başa düşdü ki, ona rəhbərlik edən qurd Tanrı tərəfindən göndərilmişdir. Rəis geriye, şərq tərəfinə qayıtdı. Qəbiləsini də özüyə götürüb Ural dağlarına gətirdi. Beləliklə, digər qardaşlarından ayrılan bu qəbiləyə “Başqurd” adı verildi. Və deyildi ki, “Qurdun baş olub gətirdiyi qəbilə” [1, s. 69-70].

Abdülkadir İnan qurdun yol göstəriciliyi ilə bağlı maraqlı rəvayətlərin olduğunu diqqətə çatdırır. Birində söylənilir ki, “Peyğəmbər yoldaşlarından üç nəfərini Ural dağlarına İslam dinini öyrətmək üçün yollamışdı. Bu yoldaşlara Ural dağlarına qədər bir Bozqurd rəhbərlik etmişdir. Ural dağlarında tapılan xalqlar da, İslamiyyəti qəbul etdikdən sonra Başqurd adlanmışdır [1, s. 66-74].

Abdülkadir İnan həmçinin öz tədqiqatlarında qurdla əlaqəli başqa mövzulara da toxunmuşdur. Müəllifin əsas fikirlərindən biri “Oğuz Kağan” dastanında yer alan qurdun yol göstərməsi hadisəsinin, dastanın İslami dövr mətnləri ilə əlaqəsi olmaması ehtimalının irəli sürülməsidir. Alimin qeydlərinə görə, “bu motiv İslamdan əvvəlki Türk inanc sistemiylə əlaqəli olduğunun bir göstərgəsidir. İslamdan əvvəlki Türk inanc sistemi içərisində gördüyümüz bir neçə nöqtəni, müasir dövrümüzdə qədim dinləri özündə yaşadan çuvaşlarda görmək mümkündür” [1, s. 19-27].

Türk mifologiyasında mədəni qəhrəman problemindən söz açan Fidan Qasımovanın qurdun yol göstəriciliyi ilə bağlı qeydləri maraqlıdır. Alim yazır: “Mədəni qəhrəman haqqındakı miflərdə bütün xalqların mifologiyasının ən qədim motivlərindən biri olan “günahsız mayalanma” haqqındakı miflər geniş yayılmışdır. Burada ilkin insanın, əcdad-qəhrəmanın buluddan, yaxud işıqlandıran gün şüasından doğulması bildirilir. Məsələn, “Oğuz xaqan” dastanında Oğuzun arvadı da

göydən nur içində yerə enmişdir. Eyni zamanda mədəni qəhrəman olan boz qurd da işıq içərisində Oğuzun yol göstərmək üçün göndərilir” [10, s. 54-55].

İşin elmi nəticəsi və elmi yeniliyi: Məqalənin əsas elmi yeniliyi Bozqurdun hamilik funksiyasının mövcud tədqiqatlar və mətnlər əsasında ümumləşdirilməsi və obraz üçün xarakterik olan funksional xüsusiyyətlərin müəyyənləşdirilməsidir.

İşin nəzəri və praktiki əhəmiyyəti: Məqalənin nəzəri əhəmiyyəti onun nəticələrindən mövzu ilə bağlı digər tədqiqatlarda istifadə imkanları, praktiki əhəmiyyəti isə ondan ali məktəblərdə mifologiyanın tədris zamanı əlavə vəsait kimi istifadə imkanları ilə müəyyənləşir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdülkadir İ. Türk Rivayətlərində Bozqurd / Makaleler ve incelemeler. C. II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987
2. Bayat F. Oğuz epik ənənəsi və “Oğuz Kağan” dastanı. Bakı: Sabah, 1993
3. Bahəddin Ö. Türk mitolojisi. C. II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995
4. Bilgehan A. Başlangıçdan günümüze türk dastanları. Ankara: 2007, 207 s.
5. Ergin M. Oğuz dastanı. Ankara: Hülbe yayınları, 1998.
6. Gültepe N. Türk Mitolojisi (Yeni araştırmalar ışığında). İstanbul: 2015, 665 s.
7. Kalafat Y. Türk Halq Tefekküründe Kurd. Ankara: 2009, 200 s.
8. Kartal N. Atatürk və Kocacık Türkləri. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 2002
9. Qafarlı R. Mifologiya. VI cildə, II cild. Bakı: Elm və Təhsil, 2019, 432 s.
10. Qasıмова F. Türk mifologiyasında mədəni qəhrəman problemi. Bakı: Elm və təhsil, 2012. 164 s.
11. Necdet Yaşar, Murat Bayatlı. Irak Türkmənlərinin Motif ve Tip İncelemesi. Ankara: 2007
12. Özdək R. Türkün qızıl kitabı. I kitab. Bakı: Yazıçı, 1996, 244 s.
13. Parlak T. Tufandan Turan Dənizinə, Turan Denizindən Günümüze Aralın Sırları. Ankara: 2005
14. Rzayev S. Mifologiya və folklor: nəzəri metodoloji kontekst. Bakı: Nurlan, 2008, 188 s.
15. Rzayev S. Oğuz mifologiyası. Bakı: Nurlan, 2009, 363 s.
16. Seyidov M. Azərbaycan mifik təfəkkürünün qaynaqları. Bakı: Yazıçı, 1983

